

מכתב בעל ה"אמרי אמת" אודות ספריות ציבוריות חרדיות

בעקבות מלחמת העולם הראשונה החלו להתעורר יוזמות להקמת ספריות ציבוריות דתיות-חרדיות. קהילות רבות נחרבו, נעקרו ונתפזרו במלחמה זו, והתערער מעמדן של הנהגות הקהילות. בין שתי מלחמות העולם צברו תאוצה תהליכי חילון שכבר היו קיימים שנים רבות. העיתונות והספרות המשכליות והחילוניות סחפו רבים מהנוער החרדי, והייתה דרושה אלטרנטיבה. רבי אברהם מרדכי אלטר (תרכ"ו-תש"ח), האדמו"ר 'הזקן' מגור, בעל ה"אמרי אמת", היה בתקופה ההיא אחד ממנהיגי הבולטים של היהדות החרדית בפולין ומחוצה לה, והיה מיוזמיה וממקימה של התנועה העולמית "אגודת ישראל". בנוסף לפעולות הרבות שעשה כדי לייסד מוסדות ציבוריים, כולל מוסדות חינוך, הוציאה לאור ביוזמתו תנועת "אגודת ישראל" עיתון יומי, שבועונים וירחונים בשפות יידיש, עברית ופולנית, כדי לשמש משקל נגד להשפעת העיתונות החילונית שאימה לשנות את הצביון הרוחני של הדור הבא.¹ בנוסף, הוקמו בתמיכתו ספריות חרדיות נפרדות לבנים ולבנות.²

המקור העיקרי המציג את תמיכת הרבי מגור בהקמת ספריות הוא המכתב שנקרא "מכתב דבר הצעירים והביבליטקען". המכתב נדפס עוד בחיי הרבי בספר 'אוסף מכתבים ודברים: מה שכתב ואמר לטובת חיזוק התורה והדת' בוורשה בשנת תרצ"ז.³ העתקתי את המכתב מדפוס זה. המכתב נדפס שוב בשנת תש"ז עם קצת הערות⁴, ושוב בשנת תשכ"ז.⁵ כמו כן נדפס המכתב בספר 'ראש גולת

1 יוסף פונד, ארץ ישראל בתקופת המקרא, מתווי דרכים: עיתונות אגודת ישראל (הקיבוץ המאוחד. בני ברק, 2010), עמ' 31 ושם עמ' 41.

2 יהודה שמיר, מבוא. בתוך: יוסף חיים: פירוש על קיצור ספר חרדים שחובר על ידי הרב אליעזר ב"ר משה אזיכרי (המכון ללימודי השואה ע"ש חדה אייבשיץ, ירושלים, 2000), עמ' לא. פרט זה, שהרבי מגור הקים ספריות נפרדות גם לבנות, אינו מופיע במכתב הרצ"ב.

3 אגרת מד, עמ' מח-מט.

4 א"מ ביא"ל אלטר, אוסף מכתבים ודברים: ...מה שכתב ואמר לטובת חיזוק התורה והדת אדמו"ר מגור (אינסבורג, תש"ז), עמ' מח-מט.

5 א"מ ביא"ל אלטר, אוסף מכתבים ודברים מכ"ק... אדמו"ר [ר' אברהם מרדכי אלטר] מגור (הוצאה מחודשת, ירושלים: תשכ"ז), עמ' נט-ס.

אריאל⁶, שם נוסף: "במכתב... התייחס רבינו זצ"ל לשאלת הספריות שאמרו ראשי צא"י [צעירי אגודת ישראל] לייסד במקומות שונים עבור הצעירים, והיה צורך לקבוע מסמרות בעניין זה מה לקרב ומה לרחק". לא רשום במכתב באיזו שנה הרבי מגור פרסם מכתב זה.⁷ הרקע למכתב מכונן זה אודות יצירת ספרות חרדית הוא תגובה לקול קורא ("כרוז") שפורסם בעיתון 'דער יוד'⁸ בעניין יוזמה להקים ספריות חרדיות. הרבי תובע מחתנו הרב יצחק מאיר לוין לתקן את הכרוז בעזרת תוספת, שבה ייאמר שדין אחד לספרות שנועדה לאלו שאינם מיושבי בית המדרש, כמו ספרי השכלה כשרים (שלחם מותר), ודין אחר לספרות שנועדה לאלו שהם מיושבי בית המדרש, שלא להכשיל אותם בעוון ביטול תורה: "כי אל חובשי ביהמ"ד מה לו ולספרי השכלה? אפילו אם נקיים מפסולת". כמו כן הרבי תובע שיש להנהיג השגחה בספריות, שלא יאפשרו לכל מאן דבעי לקרוא ספרות זו, אלא דווקא "הולכי בטל" שבלאו הכי לא ילמדו תורה, אבל לומדי תורה ספרייה עם ספרות חול עלולה לגרור אותם להימשך אחרי קריאת הספרות ויתבטלו מדברי תורה. עוד מציע הרבי שם שיתיעצו עם הרבי מסוקולוב בעניינים אלו "כי יודע יותר מעניין הצעירים". בנוסף, הוא תובע במכתבו ביקורת קפדנית על הספרים שייכנסו לספרייה החרדית שתוקם, ומציין שדרושים לזה תלמידי חכמים מתאימים שמבינים בספרות.

מהמכתב נראה שהרבי עצמו לא יזם את הקמת הספריות, כמו שגם נראה ממקורות חיצוניים, אלא היוזמה הגיעה כנראה מעסקנים שאף פרסמוהו בכרוז. הרבי לא היה שבע רצון מדברי הכרוז כמות שהם, ורק הסכים בדיעבד לעצם הרעיון של הקמת ספריות חרדיות לאור המצב, אבל בהסתייגויות רבות, וכנ"ל⁹.

יש לציין, שדעת רבים מגדולי התורה והאדמו"רים בפולין לא הייתה נוחה כלל מרעיון הקמת ספריות לנוער חרדי. חלקם אף התנגד בחריפות לכך, בטענה שספריות אלו יהיו פיתוי להתבטל מלימוד התורה, כי גם "צעיר דתי צריך ללמוד תורה, וגם

6 אהרן סורסקי ואברהם מרדכי סגל, ראש גולת אריאל: תולדות חייו ופועלו של רבינו... אברהם מרדכי אלטר מגור, בעל "אמרי אמת"... (מכון עמודי האור, ירושלים תש"ן), ח"ב עמ' תנג. מכתב זה מופיע גם בספר ליקוטי יהודה על התורה לרבי יהודה אריה לייב היינה (ירושלים, תשמ"ו): ח"ב ספר ויקרא עמ' 22.

7 נפתלי כהן טוען שמכתב זה נכתב כנראה בשנת תרע"ט או תר"פ. ראה ספר, סופר ועיתון: מרכז התרבות היהודית בוורשה, 1918-1942, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2003, עמ' 179, הערה 4. וראה בהערה הבאה.

8 "דער יוד" הוא עיתון יומי חרדי, שיצא לאור בפולין בין השנים תרע"ח-תרפ"ח. לא עלה בידי לאתר באיזה גיליון הופיע כרוז זה, התאריך בו הופיע בעיתון יוכל ללמדנו מתי נכתב מכתב תגובה לא מתוארך זה של הרבי.

9 נפתלי כהן, ספר, סופר ועיתון, עמ' 178-179.

הנוער העובד צריך להקדיש כל שעה שפנויה לתורה ולעבודה ולא להתבטל ולבלות זמנו לספרי קריאה, לסיפורי הבל, גם אם אין בספרים הללו רעל המסוכן לנשמה¹⁰. לעומתם הרבי מגור, רבי מאיר דן פלוצקי¹¹, האדמו"ר מסוקולוב¹², רבי מנחם זמבה¹³ ורבנים נוספים, שהבינו היטב את נפש הנוער וצרכי הדור הצעיר והסכנות שהיו צפויות לו מן הרחוב החילוני, סברו אחרת, ולא התנגדו ליוזמות אלו לנוער, ובעיקר לצעירים שלא יכלו להיות שקועים בתורה. חלק מהרבנים הללו אף פעלו באופן אקטיבי להקמת הספריות למרות קולות ההתנגדות, כמו לדוגמה רבי מאיר דן פלוצקי, שראה כחובת השעה את הפעולה הזאת, באומרו: "הספריות לנוער ימנעו קריאת ספרים אסורים ומסוכנים המכלים את הנפש". במקורות שונים מופיע שהרבי מגור היה שולח עסקנים שפעלו להקים ספריות אל הרבנים הנ"ל, שלחלקם הייתה ידיעה בספרות, כדי להתיעץ איתם כיצד לבדוק את הספרים ולהכריע מה כשר ומה לא¹⁴.

* * *

מכתב דבר הצעירים והביבליטעקען¹⁵

ב"ה

לחנתי ר' י"מ לעווין¹⁶ שיחי

- 10 יהודה ליב לוי, אוסטרום מאזובייצק. (יד יהדות פולין, אירגון עולמי של יוצאי פולין, גאליציה וליטה, ירושלים, 1966), עמ' 58. וראה עוד: Seymour C. Publishing and the Jewish Ultra-Orthodox. Bar-Ilan University, Ramat Gan 2000. Retrieved from <https://archive.ifla.org/IV/ifla66/papers/042-174e.htm>
- 11 הרב מאיר דן רפאל פֿלוצקֿי (תרכ"ו-תרפ"ח) היה מגדולי רבני פולין, ממייסדי אגודת ישראל וחבר מועצת גדולי התורה, מחבר הספר "כלי חמדה" על התורה.
- 12 ראה עליו בהע' 26.
- 13 הרב מנחם זֶמְבֶּה (תרמ"ג-תש"ג) היה מגדולי רבני פולין וממנהיגי קודם השואה. חבר מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל. מאחורני הרבנים בגטו ורשה ותומכי המרד.
- 14 יהודה ליב לוי, אוסטרום מאזובייצק, עמ' 58. וראה עוד אצל אהרן סורסקי, גאוני פולין האחרונים (בני ברק, תשמ"ג), עמ' קטו, ואצל נפתלי כהן, ספר, סופר ועיתון, עמ' 179.
- 15 'ביבליטעקען' פירושו ספריות ביידיש.
- 16 יצחק (איצ'ה) מאיר לוי (תרנ"ג-תשע"א) היה מנהיג אגודת ישראל, חבר כנסת ושר הסעד הראשון בממשלת ישראל, מחותמי מגילת העצמאות. נולד בעיירה ליד ורשה לרב חנוך צבי הכהן לוי רבה של בענדין, ולפייגא, בתו של האדמו"ר מגור בעל ה'שפת אמת'. הוא נישא לבת האדמו"ר מגור הרב אברהם מרדכי אלטר. בשנת תר"ץ נבחר לתפקיד יו"ר אגודת ישראל בפולין. בשנת ת"ש עלה לארץ ישראל שבועיים לאחר עליית חותנו, ה'אמרי אמת', והמשיך את פעילותו באגודת ישראל.

בהאויפרוף¹⁷ שנדפס עש"ק בהיוד¹⁸ אינני שבע רצון, וחסר בו איזה שורות, אולי נכון למלא זה.

היינו מ"ש שכל יהודי ארטאדאקסי ינדב וכו' - נצרך להיות כל מי שיש לו יו"ח¹⁹ שא"י²⁰ להנהיגם בלימוד התורה, כי אל חובשי ביהמ"ד מה לו ולספרי השכלה אפילו אם נקיים מפסולת. גם בזה הביבלטק²¹ נצרך השגחה שלא ליתן לקרות רק למי שהולך בטל.

ועכ"פ - מדוע שפחה תירש גבירתה²² - לא היה אויפרוף להיות עקד ספרים הקדושים באמת, ונחוצים ללומדי תורה כעת בעת היוקר. ואילו שאלוני הייתי מייעץ שיהיו הכספים (אם יהיו) עבור ביבלטק מבלי ספרי השכלה, וספרי השכלה המתכשרין יבקשו ממי שנמצאו בידם שישאלום למען שיהיו עבור ההולכי בטל.

ומאוד נצרך זהירות בעניין ז²³ שהיא בכלל לפני עיור²⁴ וכו', כי יתמשכו גם הלומדי תורה, ולא עוד אלא ירגילום לקרות במ כל היום, ולהיות נבל ברשות התורה כלשון הרמב"ן ריש קדושים תהיו²⁵.

17 בקריאה, בכרוז. והכוונה לקול קורא.

18 ראה הע' 8.

19 במהדורת תש"ז פוענח 'יוצאי חלציו'. במהדורה של תשנ"ה פוענח 'יוצאי חלציהם' ואינו נראה.

20 במהדורת תש"ז פוענח 'שאינו יודע', ובמהדורת תשנ"ה פוענח 'שאינו יכול'.

21 ספרייה.

22 לשון הפסוק במשלי (ל, כג).

23 במהדורת תשנ"ה: זה.

24 ויקרא (יט, יד).

25 לשון הרמב"ן שם: "קדושים תהיו. הוו פרושים מן העריות ומן העבירה, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערה אתה מוצא קדושה. לשון רש"י. אבל בתורת כהנים ראיתי סתם פרושים תהיו, וכן שנו שם והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני - כשם שאני קדוש כך אתם תהיו קדושים, כשם שאני פרוש כך אתם תהיו פרושים. ולפי דעתי אין הפרישות הזאת לפרוש מן העריות כדברי הרב, אבל הפרישות היא המוזכרת בכל מקום בתלמוד שבעליה נקראים פרושים. והעניין, כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים, והתירה הביאה איש באשתו ואכילת הבשר והיין, אם כן ימצא בעל התאוה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו הרבות, ולהיות בסובאי יין בזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה, לפיכך בא הכתוב אחרי שפרט האיסורים שאסר אותם לגמרי וציווה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות, ימעט במשגל כעניין שאמרו שלא יהיו תלמידי חכמים מצויין אצל נשותיהן כתרנגולין ולא ישמש אלא כפי הצריך בקיום המצוה ממנו, ויקדש עצמו מן היין במיעוטו כמו שקרא הכתוב הנזיר קדוש ויזכור הרעות הנזכרות ממנו בתורה בנח ובלוט, וכן יפריש עצמו מן הטומאה אע"פ שלא הוזהרו ממנה בתורה כמו שהזכירו בגדי עם הארץ מדרס לפרושים, וכמו שנקרא הנזיר

תתיישב נא עם הרה"ק מסוקולוב²⁶, כי יודע יותר מעניין הצעירים.

וגם הביקורת המכשרת את ספרי הביבלטק נצרך זהירות מאוד שיהיה מאיזה אנשים ת"ח מבינים²⁷, וכל ספק צריך שיהיה לחומרא - ואין מספיק אצלי הכשר

קדוש בשמרו מטומאת המת גם כן, וגם ישמור פיו ולשונו מהתגאל בריבוי האכילה הגסה ומן הדבור הנמאס, כעניין שהזכיר הכתוב וכל פה דובר נבלה, ויקדש עצמו בזה עד שיגיע לפרישות, כמה שאמרו על רבי חייא שלא שח שיחה בטלה מימיו. באלו ובכיוצא בהן באה המצוה הזאת הכללית אחרי שפרט כל העבירות שהן אסורות לגמרי, עד שיכנס בכלל זאת הצוואה הנקיית בידיו וגופו... כי אע"פ שאלו מצות מדבריהם - עיקר הכתוב בכיוצא בזה יזהיר, שנהיה נקיים וטהורים ופרושים מהמון בני אדם שהם מלכלכים עצמם במוותרות ובכיעורים. וזה דרך התורה לפרוט ולכלול בכיוצא בזה וכו'. עד כאן לשון הרמב"ן.

26 רבי יצחק זליג מורגנשטרן (תרכ"ו-ת"ש) היה האדמו"ר מקוצק-סוקולוב וראש ישיבה, חבר מועצת גדולי התורה, וממנהיגי יהדות פולין לפני השואה. הרב מורגנשטרן תמך בפיתוח ספרות חרדית שתתאים לדור הצעיר, ועמד על ההבדל שבין דורו לבין הדורות הקודמים שלא נצרכו לספרי קריאה לבד מספרי הקודש. לצורך זה הוא פרסם מכתב 'אודות התייסדות ספריה חרדית' שנדפס בתוך הספר 'מרבה ספרים מרבה חכמה' (המכון לחינוך יהודי תורני אור המאיר, 1997) עמ' קלו-קמא. המכתב נכתב בשנת תרפ"א. במכתב זה הוא מסביר מצד אחד את תפקידה של הספרות החרדית וגודל כוחה והשפעתה, ומצד שני מאיזה מכשולים יש להיזהר ביצירת ספרות כזו. וזה לשונו: "יודע אנכי למכביר את פעולתה וכוחה הכביר של הספרות החרדית, שאם תכונן תהיה כתרסיס בפני אלה התועים אחרי הספרות הפרוצה. יודע אני כמה כוחה גדול לשמש לנו בתור אמצעי מועיל למלא את תפקידנו הרם והנישא. לא באתי אלא כמזכיר, לזרז אתכם: תהי נא הספרות בידכם לחרב המתהפכת וכחיצים ביד גיבור ללחום בה מלחמת מצוה ולהשיב למחרפינו האומרים: "ללשונינו נגביר, שפתינו אתנו... מי אדון לנו", נגד אלה תילחמו בחרף נפש ותתנו כבוד לד' ולתורתו. אבל אל תיטו משביל הזהב לעשות מהטפל עיקר ומהעיקר טפל ח"ו, תמים דעים אנכי עם ספרות חרדית אשר תשמש לנו לאמצעי ולא למטרה עצמה. והיה קרבכם להפיץ ספרות חרדית, תשימו עין בזהירות יתרה והשקפה חודרת על העתיד, שלא תתחלף בגיבוב של פטוּמי מילי ורעיונות של הבל הבלים, ולא כל הרוצה לגלות ליבו יבוא ויכתוב העולה על רוחו. לספרות חרדית צריכים סופרים מובהקים, אשר דבר ה' ומילתו על לשונם, וממקום קדוש יהלכון וכו'. ולעבודה כזו הנני אומר: חזק! תחזקנה ידיכם לוחמי מלחמות ה' משיבי מלחמה שערך, תחזקנה ידי כל העמלים להפצת מאור תורתנו והחזקת אמונתנו, וחבר אני לכל אשר ייראוך, לכל אלה העומדים לשמור על דרך עץ חיים, נכון אני לתמוך ולעזור בכל כוחי בל"ג לפי מסת הפנאי שלי...". ניכר, כי בשונה מהרבי מגור שהסתייג מכל ספרות חרדית, גם אם היא כשרה, מצד ביטול תורה, ההסתייגות של האדמו"ר מסוקולוב היא רק לגבי החומר שייכנס לספרייה, שיהיה נקי, מתאים להשקפה היהודית וברמה גבוהה.

27 נראה שכוונתו לתלמידי חכמים שגם מבינים בספרות עצמה, שהרי בלי זה התועלת מהם תהיה מעטה.

הרב מא²⁸ בלבדו²⁹, כי הוא הקדים למלא כ"ס³⁰ בש"ס ופוסקים, גם אין הקיבה מעכלת בשווה³¹.

חותנך, אברהם מרדכי

28 במהדורת תשנ"ה: 'הרב מאסטרווא', והכוונה לרבי מאיר דן פלוצקי ז"ל בעל "כלי חמדה".

29 אהרן סורסקי בספרו 'דמויות הוד' (ירושלים, תשל"ח) חלק ג עמ' כג-כד כותב כך אודות רבי מאיר דן פלוצקי: "כאשר התארגנה בפולין תנועת "צעירי אגודת ישראל" מצאו עסקניה אצלו אוון קשבת, לבו היה ער לבעיית הנוער. הוא הכיר את לבטיו ואת הסכנות הצפויות לו מן הרחוב החילוני. מסיבה זו נתן את ידו לכינון ספריות חרדיות לבני נעורים, למרות שדעת גדולי תורה רבים לא הייתה נוחה בכך משום שסברו כי זהו פיתיון להתבטל מלימוד התורה, מבלי שיבחינו כי חלק מכריע מן הנוער נמשך לקריאה בספרות פיגול. **גם הרבי מגור תמך ברעיון זה, ובאגרת אל עסקנים הורה כי בנוגע לבחירת הספרים עליהם להתייעץ עם הגאון רבי מאיר-דן (פלוצקי)....** אגב, להוראה זו היה נימוק נוסף: רבי מאיר דן, שמשחר ילדותו פעפע בו הצימאון הפנימי לדעת הכל וללמוד כל דבר, היו נהירין לו גם שבילי ספרות, מבלי שהדבר יפגום כמלוא נימה בתלמוד תורתו" וכ'ו. אולם במכתב שלפנינו נראה שהרבי מגור לא כל כך סמך על דעתו של רבי מ"ד פלוצקי, ודווקא מהסיבה ש"הוא הקדים למלא כרסו בש"ס ופוסקים, גם אין הקיבה מעכלת בשהו" ולכן לא כל מה שהתאים לו מתאים לשאר בני הנעורים. הרבי כותב שהוא סומך דווקא על דעתו של הרבי מסוקולוב ש"יודע יותר מענייני הצעירים". ואולי סורסקי מתכוין למכתב אחר שאינו ידוע לי. בספרו "גאוני פולין האחרונים" עמ' קטו, סורסקי כותב: "...רבי מנחם היה המוציא והמביא במועצדה"ת - אליו הביאו נציגי חלקים שונים בתנועה כמו... צעירי אגו" את ענייניהם... כשביקשו ראשי צא"י לייסד ספריות קריאה לבני הנעורים, שלא ילכו לרעות בשדות נכר, פנה אליו הרבי מגור... לקבוע מסמרות כיצד לבדוק את הספרים והעיתונות ולהכריע מה כשר ומה לא". מבואר שהרבי גור פנה גם לרבי מנחם זמבה בעניינים אלו. ומה שכתב סורסקי ש'גם הרבי מגור תמך ברעיון זה', ממקורות נוספים נראה (ראה הערה 32) שהרבי יזם את הדבר, ולא רק תמך. אולם מהמכתב הזה נראה שהרבי בקושי תמך בעניין, ורק נתן אישור לכך כדיעבד ובהסתייגויות.

30 כריסו.

31 המילים מ'ואין מספיק' עד סוף המכתב אינן ברורות. ונראה שהרבי מעורר ספק שיתכן שספר שנראה כשר בעיני רמ"ד פלוצקי, שקרא אותו אחרי שמילא את כריסו בש"ס ופוסקים, לא יתאים לבני נוער שאינם ברמה הזו, וכנ"ל.

מחיצה עבה מבלדת בין עולם התורה לבין העולם אשר מבחוץ. העומד בחוץ. אף אם הוא שומר תורה ומצוות, אין לו ציור ומושג מהפלא המתחולל בפנים, ויש אשר גם היושב בין כותלי בית המדרש דומה כמי שנעלמו ממנו טעמי תורה, ועדיין בחוץ עומד... ומה מתחולל במי שנכנס באמת לתוך עולם התורה? האדם שזכה להיכנס לתוך עולם התורה באמת - נהפך לאיש אחר. זוהי מהפכה פנימית שלא ראינו כמותנ ולא שמענו עליה מחוץ לכותלי בית המדרש...

מתוך ההקדמה לספר 'עלי שור - שערי ההדרכה' מאת הרב שלמה וולבה זצ"ל שיצא לאור לראשונה לפני שישים שנה בשנת תשכ"ו.